

دانشگاه پیام نور

مرکز مشهد

پایان نامه کارشناسی ارشد رشته: الهیات و معارف اسلامی

گروه: فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

تجسس در اسلام

استاد راهنما:

خانم دکتر اعظم امینی

استاد مشاور:

آقای دکتر کریمی

نگارنده:

موسی الرضا چکنی مقدم

تابستان: ۱۳۹۵

تاریخ: ۱۵/۱۲/۹۵
شماره: ۱۳۲۱/۲۸۸۹
پیوست:

جمهوری اسلامی ایران
وزارت علوم و تحقیقات و فناوری

صور تجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

آقای/خانم موسی الرضا چکنی مقدم

دانشجوی رشته الهیات و معارف اسلامی گرایش فقه و مبانی حقوق

به شماره دانشجویی ۹۱۷۷۳۴۶۶۳

تحت عنوان:

تجسس در اسلام

جلسه دفاع پایان نامه کارشناسی ارشد نامبرده با حضور هیات داوران در مورخ تاریخ: ۱۳۹۵/۱۲/۱۵ ساعت ۰۰:۰۰ در محل مرکز مشهد برگزار و پس از ارزیابی پایان نامه مذکور به شرح زیر ارزیابی گردید.

نمره نهایی	دستاورد پژوهشی *	دفاع بر مبنای ۱۸	
۱۵٫۵	—	۱۵٫۵	به عدد
نور محمدی	—	سید محمدی	به حروف
کمال تبریز	درجه ارزشیابی		

امضاء	محل خدمت	مرتبۀ دانشگاهی	نام و نام خانوادگی	هیات داوران
	پیام نور مرکز مشهد	استادیار	خانم دکتر اعظم امینی	استاد راهنما
	پیام نور مرکز مشهد	استایار	جناب آقای دکتر مهدی کریمی	استاد مشاور
	پیام نور مرکز مشهد	استادیار	خانم دکتر زهرا گواهی	استاد داور
	پیام نور مرکز مشهد	استادیار	جناب آقای دکتر محمد بهروزیه	نماینده تحصیلات تکمیلی

نمره نامبرده بر اساس بخشنامه‌ها و دستورالعمل‌های مربوط به دستاوردهای پژوهشی مستخرج محاسبه و در تاریخ نهایی شده است.

نام و امضای کارشناس پژوهشی مرکز مشهد

(* نمره دستاورد پژوهشی برابر دستورالعمل مربوط در مهلت مقرر پس از دفاع تعیین شده و توسط کارشناس پژوهشی محاسبه و نمره نهایی اعلام می گردد.)

مشهد: بولوار معلم- معلم ۷۱- صندوق پستی ۴۳۳- ۹۱۷۳۵
نشانی الکترونیکی: info@pnam.ac.ir
تلفن: ۰۵۱۱-۸۶۸۳۹۰۰ (۲۰ خط) نمابر: ۰۵۱۱-۸۶۸۳۰۰۱ نمابر دبیرخانه: داخلی ۵۷۹

تعهدنامه اصالت رساله / پایان نامه

اینجانب موسی الرضا چکنی مقدم دانش آموخته مقطع دکتری / کارشناسی ارشد ناپیوسته تخصصی در رشته الهیات و معارف اسلامی که در تاریخ ۹۵/۱۲/۱۵ از رساله / پایان نامه خود تحت عنوان تجسس در اسلام با کسب نمره ۱۵/۵ دفاع نموده ام، بدینوسیله متعهد می شوم.

۱) این رساله / پایان نامه حاصل تحقیق و پروژه انجام شده توسط اینجانب بوده و در مواردی که از دستاوردهای علمی و پژوهشی دیگران (اعم از پایان نامه، کتاب، مقاله و ...) استفاده نموده ام، مطابق ضوابط و رویه موجود، نام منبع مورد استفاده و سایر مشخصات آن را در فهرست مربوط ذکر و درج کرده ام.

۲) این رساله / پایان نامه قبلاً برای دریافت هیچ مدرک تحصیلی (هم سطح، پایین تر یا بالاتر) در سایر دانشگاه ها و موسسات آموزش عالی ارائه نشده است.

۳) چنانچه بعد از فراغت از تحصیل، قصد استفاده و هرگونه بهره برداری اعم از چاپ مقاله، کتاب، ثبت اختراع و ... از این پایان نامه / رساله را داشته باشم، با ذکر نام استادان راهنما و مشاور و درج نام دانشگاه پیام نور اقدام خواهم کرد.

۴) چنانچه در هر مقطع زمانی خلاف موارد فوق ثابت شود، عواقب حقوقی ناشی از آن را می پذیرم و همچنین دانشگاه پیام نور مجاز است با اینجانب مطابق ضوابط و مقررات رفتار کند و در صورت ابطال مدرک تحصیلی ام هیچ گونه ادعایی نخواهم داشت.

نام و نام خانوادگی

تاریخ و امضاء

از راهنمایان استاد کراتقدر، سرکار خانم دکتر ایمنی و مشاوره های جناب آقای دکتر کریمی

بسیار سپاسگزارم، که این دو چون چراغی برای آگاهی هر چه بیشتر من بودند.

تقدیم به

بمسرم مهربانم که با صبر و بردباری مرا

در نگارش این پایان نامه یاری و همراهی کرد.

فصل اول: کلیات

۳	۱-۱- بیان موضوع
۳	۱-۲- سؤال‌های تحقیق
۴	۱-۳- فرضیه‌های تحقیق
۵	۱-۴- ضرورت انجام تحقیق
۵	۱-۵- پیشینه تحقیق
۶	۱-۶- روش تحقیق
۶	۱-۷- ساختار تحقیق

فصل دوم: مفاهیم، اقسام و احکام تجسس

۸	۲-۱- مفهوم تجسس
۱۰	۲-۲- فرق تجسس و تحسس
۱۲	۲-۳- انواع تجسس
۱۲	۲-۳-۱- تجسس در امور شخصی
۱۳	۲-۳-۲- تجسس در مسائل شخصی سرنوشت‌ساز
۱۴	۲-۳-۳- تجسس در امور اجتماعی
۱۶	۲-۳-۴- تجسس در امور دشمنان
۱۹	۲-۳-۵- انواع تجسس غیر مشروع و بررسی مختصر ادله آن
۲۰	۲-۳-۶- تجسس از حریم و اسرار خصوصی افراد
۲۰	۲-۳-۷- حکم تکلیفی و ادله آن
۲۱	۲-۳-۸- نظر برخی علمای شیعه درباره تجسس و رابطه آن با حفظ نظام
۲۲	۲-۴- مصادیق تجسس مشروع در اسلام
۲۲	۲-۴-۱- تجسس جهت تربیت فرد نابالغ توسط والدین
۲۴	۲-۴-۲- تجسس با انگیزه و غرض شرعی و عقلانی صحیح

- ۳-۴-۲- تجسس در امر ازدواج ۲۴
- ۳-۴-۴- تجسس در مورد امام جماعت ۲۵
- ۳-۴-۵- جهت حفظ آبروی اشخاص ۲۶

فصل سوم: حکم تجسس و جاسوسی از منظر ادله اربعه

- ۳-۱- تجسس، حدود و قلمرو آن ۲۹
- ۳-۲- تبیین حکم تجسس و جاسوسی ۳۰
- ۳-۲-۱- تجسس در قرآن کریم ۳۱
- ۳-۲-۱-۱- قلمرو حرمت جاسوسی مستفاد از آیات ۳۷
- ۳-۲-۱-۲- استدلال به آیات برای اثبات حرمت تجسس ۳۸
- ۳-۲-۱-۳- شأن نزول آیه ۳۸
- ۳-۲-۱-۴- تفسیر آیه و رأی مفسران ۴۰
- الف: نظر علامه طباطبایی ۴۰
- ب: نظر محقق اردبیلی ۴۰
- ج: نظر آیت‌الله مکارم شیرازی ۴۱
- ۳-۲-۲- تجسس در احادیث و روایات ۴۲
- ۳-۲-۲-۱- به‌کارگیری تجسس در سیره معصومین (ع) ۴۳
- ۳-۲-۲-۲- روایات دال بر نهی از ارتکاب فعل جاسوسی و تجسس ۴۴
- ۳-۲-۲-۳- روایات دال بر تحریم جاسوسی از حوزه شخصی افراد ۴۵
- ۳-۲-۲-۴- روایات دال بر حرمت اشاعه فحشاء ۴۷
- ۳-۲-۳- تجسس در اجماع ۴۷
- ۳-۲-۴- تجسس در دلایل عقل، بنای عقلا و سیره متشرعه ۴۸
- ۳-۳- حکم جاسوسی به نفع اسلام ۴۸
- ۳-۳-۱- روایات خاصه ۴۹
- ۳-۳-۱-۱- نامه حضرت امیر (ع) به قثم بن عباس ۴۹
- ۳-۳-۱-۲- ماجرای معاویه و قیس بن سعد ۵۰
- ۳-۳-۱-۳- نامه حضرت امیر به کارگزاران حکومت ۵۱
- ۳-۳-۱-۴- نامه حضرت امیر به کعب بن مالک ۵۱

- ۵-۱-۳-۳-شلاق خوردن پدر ابوجهم قرشی ۵۱
- ۶-۱-۳-۳-اعتراض خریث بن راشد به حضرت امیر ۵۲
- ۷-۱-۳-۳-روایت زراره از امام باقر(علیه السلام) ۵۴
- ۸-۱-۳-۳-روایت احمد بن محمد از امام کاظم(علیه السلام) ۵۴
- ۲-۳-۳. روایات عامه درباره مسائل نظامی در زمان پیغمبر (ص) ۵۵
- ۱-۲-۳-۳-اعتبار واقدی و کتاب المغازی ۵۵
- الف: واقدی از نظر عامه ۵۵
- ب: واقدی از نظر شیعه ۵۶
- ۲-۲-۳-۳-اطلاعات عملیات در جنگهای پیامبر(صلی الله علیه وسلم) ۵۸
- الف: اولین روایت واقدی ۵۸
- ب: روایت دیگر از واقدی ۵۸
- ج: روایت ابن خلدون ۵۹
- د: روایت ابن سعد ۶۰
- ح: روایت واقدی ۶۰
- ۴-۳-حکم تجسس به نفع دشمنان اسلام و مشرکان و کافران ۶۱
- ۱-۴-۳-حکم جاسوس مسلمان ۶۱
- ۱-۱-۴-۳-فتاوی فقهای شیعه ۶۱
- الف: شیخ طوسی ۶۱
- ب: قاضی ابن براج طرابلسی ۶۲
- ج: علامه حلی ۶۲
- د: نتیجه نهایی در حکم جاسوس مسلمان ۶۲
- ۲-۴-۳. حکم جاسوس غیرمسلمان ۶۳
- الف: روایت واقدی ۶۳
- ب: روایت واقدی ۶۳
- ۳-۴-۳-دو فرع فقهی ۶۵
- الف: آیا جاسوسی، عهد و پیمان ذمه را نقض می کند؟ ۶۵
- ب: روایت زراره از امام صادق (علیه السلام) ۶۵

- ۳-۴-۳-۱- عینی ۶۷
- ۳-۴-۳-۲. حکم جاسوس معاهد و مستأمن (تحت حمایت حکومت اسلامی) ۶۸
- الف: شیخ طوسی ۶۸
- ب: -علامه حلی ۶۹

فصل چهارم: تجسس در حقوق ایران

- ۴-۱- جاسوسی در قوانین ایران ۷۲
- ۴-۱-۱- جاسوسی وقانون نیروهای مسلح ۷۳
- ۴-۱-۲- جاسوسی وشناخت مصادیق آن در قانون مجازات اسلامی ۷۶
- ۴-۱-۳- بررسی ابعاد جاسوسی رایانه‌ای باتوجه به قانون جرایم رایانه‌ای ۷۹
- ۴-۱-۳-۱- تعریف جرم رایانه‌ای ۸۰
- ۴-۱-۳-۲- ویژگی‌های مشترک جرایم رایانه‌ای ۸۱
- نتیجه‌گیری و پیشنهادها: ۸۴
- فهرست منابع: ۸۶

بسمه تعالی

نام خانوادگی: چکنی مقدم	نام: موسی الرضا
استاد راهنما: خانم دکتر اعظم امینی	عنوان پایان نامه: تجسس در اسلام
نماینده گروه آموزشی:	استاد مشاوره: آقای دکتر مهدی کریمی
	استاد داور :

درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: الهیات	گرایش: فقه و مبانی حقوق
دانشگاه: پیام نور مرکز مشهد	تاریخ دفاع:	تعداد صفحه:
چکیده:		
<p>تجسس، موضوعی است که از صدر اسلام و شاید قبل از آن وجود داشته و فقهای شیعه و سنی درباره آن بسیار سخن گفته‌اند و نقل قول‌ها و نظرات مختلفی در این زمینه وجود دارد، تجسس مانند یک چاقوی دو لبه که عین حال که می‌تواند بسیار زشت باشد، در مواردی بسیار نیز مهم و گاه ضروری می‌نماید، از جمله مسائلی که تجسس در آن اگر پسندیده نباشد، ضروری است، حفظ حکومت اسلامی و اداره کردن آن به بهترین شکل می‌باشد. تجسس در مسائل شخصی و خصوصی افراد در تمام دیدگاه‌ها و نظرات علما و معصومین ناپسند و نکوهیده شده است. هدف از این تحقیق بررسی و شناخت هرچه بیشتر دیدگاه اسلام در مسئله تجسس می‌باشد که در این باره تجسس به نفع و به زیان اسلام و جاسوسی مسلمان و غیرمسلمان بررسی می‌گردد. که با روش کتابخانه‌ای و روش توصیفی به بررسی مساله جاسوسی در سه فصل: مفاهیم، تبیین حکم جاسوسی در فقه و حقوق ایران پرداخته است. و از جمله نتایج تحقیق این است که: در حقوق بین الملل تجسس به معنای خاص فقهی وجود ندارد و با تقسیم بندی های فقهی اسلام متفاوت است و بیشتر در قالب جاسوسی و انواع آن می‌باشد، در حقوق ایران نیز انواع جرائم مربوط به تجسس به مسائل جاسوسی بر علیه منافع کشور تقسیم می‌شود. به طور کلی نمی‌توان حکم مطلقاً راجع به تجسس داد و بسته به نوع تجسس و حساسیت مسائلی که راجع به آن تجسس شده و قصد جاسوس از تجسس و شخص جاسوس متفاوت و مختلف می‌باشد... به هر روی از دیدگاه اخلاقی هر نوع تجسس و کنجکاوی در اموری که مربوط به شخص نباشد و به نوعی فضولی در امور دیگران قلمداد شود، عملی ناپسند می‌باشد اما روشن است که تجسس همیشه برای کنجکاوی نمی‌باشد و گاهی برای حفظ حکومت اسلامی مهم و ضروری می‌باشد.</p>		
کلید واژه‌ها: تجسس، حریم خصوصی، جاسوسی، اطلاعات، امنیت، احکام تجسس.		

فصل اول

کلیات

در این فصل، سعی شده است بعد از پرداختن به بیان مسئله به بیان فرضیه‌ها، ضرورت، روش و پیشینه تحقیق و اهداف پرداخته می‌شود.

۱-۱- بیان موضوع

از آنجا که انسان موجودی اجتماعی است و علاوه بر انسان بودن، پیرو پیشوایان وائمه معصوم در جهت سعادت بشر چه از نظر دنیوی و چه از نظر اخروی توصیه های فراوان داشته‌اند، همچنین حکومت اسلامی در صدر اسلام و پیروزی انقلاب اسلامی در ایران یکسری اقتضائات مخصوص به خود را دارد. از جمله اینکه هر نظامی در جهت حفظ حکومت خود ناگزیر به جمع‌آوری اطلاعات از دشمن یا دشمنان خود می‌باشد تا همیشه آمادگی دفاع از خود را داشته باشد و در موقع ضروری غافلگیر نشود و از طرفی برای حفظ نظام اجتماعی درون کشور مسئولین باید از اوضاع و احوال مردم خبردار باشند و همچنین جهت جلوگیری از نارضایتی مردم از سیر حکومتی باید از روند کارها و جریان اداری کشور اطلاعات و اخبار کافی و مستند و دقیق داشته باشند و نیز این جمع‌آوری اطلاعات از مردم باید تا اندازه ای باشد که حریم خصوصی مردم حفظ گردد و از این باب موجبات نارضایتی و بی‌اعتمادی مردم از فراهم نیآورد. از این منظر مقوله اطلاعات و تجسس از مسائل بسیار حساس و بنیادین ما بین حکومت و مردم و همچنین در روابط بین دول مختلف قلمداد می‌گردد و از این رو پرداختن به مسأله تجسس و احکام آن امری ضروری و اجتناب ناپذیر به نظر می‌رسد.

۱-۲- سوالاتی تحقیق

۱. سؤال اصلی تحقیق

دیدگاه اسلام نسبت به مسئله تجسس چیست؟

۲. سؤال های فرعی تحقیق

- چه فرق میان تجسس و تحسس وجود دارد؟

- آیا تجسس فقط منحصر به دشمنان است یا مسلمانان را نیز شامل می‌شود؟

- آسیب های اجتماعی تجسس کدام موارد است و چگونه می توان از آن جلوگیری کرد؟
- با توجه به عصر تکنولوژی جاسوسی اینترنتی، ماهواره ای و صنعتی و یا جاسوسی های مدرن نیز شامل احکام جاسوسی می گردد یا خیر؟

۳-۱- فرضیه های تحقیق

در این قسمت به بیان فرضیه اصلی و فرضیه های فرعی تحقیق می پردازیم.

۱. فرضیه اصلی

به طور مطلق می توان گفت اسلام ضمن نکوهش تجسس در امور شخصی و عمومی مسلمین حکم به تحریم این امر نموده است هر چند برخی از موارد حکم به جواز آن داده شده است

۲. فرضیه های فرعی

«تجسس» یعنی کنکاش و جستجو در احوالات بد و ناشایست افراد و «تجسس» یعنی تحقیق در مورد کارهای نیک افراد.

از آیات قرآنی به دست می آید که جاسوسی مسلمانان بر ضد کفار و نیز همکاری برخی از سست ایمانها و منافقان علیه مسلمانان از زمان پیامبر(ص) نیز معمول بوده است. گفتنی است طی تاریخ اسلام، در خصوصت های موجود میان حاکمان مسلمان درون جهان اسلام، جاسوسانی از هر دو طرف مشغول فعالیت بوده اند، ولی آنچه در منابع فقهی مورد بررسی قرار گرفته، جاسوسی برای کفار بوده است.

با توجه به گستردگی و پیچیدگی جامعه امروزی تجسس رکن اصلی امنیت اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و حتی فرهنگی را تشکیل می دهد.

با توجه به پیشرفت وسایل ارتباط جمعی و انواع پیشرفته جاسوسی رایانه ای و اینترنتی، احکام این نوع جاسوسی مدرن نیز همان احکام جاسوسی سنتی است.

۴-۱- ضرورت انجام تحقیق

با توجه به شرایط امروز کشور اعم از شرایط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی که همگی افراد جامعه به مانند دانه‌های تسبیح به یکدیگر متصل می‌باشند و هر گونه تغییر و تحول در هر کدام از موارد فوق باعث تأثیر و تغییر و تحول در گزینه‌های دیگر می‌شود توجه به مقوله جمع‌آوری اطلاعات ضروری و به نظر می‌رسد، اما آنچه باعث ثبات و نظم در ساختارهای مختلف کشور می‌گردد مبحث امنیت است و همچنین شکی در این نیست که مبحث تجسس و جمع‌آوری اطلاعات رکن اساسی مباحث امنیتی به شمار می‌آید و از سوی دیگر با توجه به اتفاقات سالهای اخیر، مانند شهادت دانشمندان هسته‌ای که از ضعف در بعضی از ساختارهای حفاظتی کشور حکایت می‌کند، به نظر می‌رسد باید نگاه دقیق‌تر و جامع‌تری به مسائل مرتبط با تجسس انداخت، تا چه از بُعد داخلی کشور از ثبات و امنیت بیشتر برخوردار باشد و چه از بُعد خارجی با توجه به اشراف اطلاعاتی کشور از توان و قدرت اطلاعاتی خوبی در مواقع ضروری و تهاجم دشمن بهره‌مند گردد. از مجموع مطالب فوق چنین برمی‌آید که باید احکام و حد و حدود تجسس مشخص و معین باشد و در مطالب پیش رو بدان می‌پردازیم.

۴-۱- پیشینه تحقیق

با بررسی به عمل آمده سابقه تحقیق از موضوع پیش رو به این شرح می‌باشد.

کتاب تجسس از حریم خصوصی افراد در فقه امامیه - تألیف احسان علی اکبری بابوکانی، همچنین مقاله بررسی قلمرو حکم اولیه جاسوسی و تجسس در اسلام، نوشته احسان علی اکبری بابوکانی و اسماعیل اسفندیاری، انتشار در پایگاه مجلات تخصصی نور، مقاله اطلاعات و تحقیقات از نظر اسلام، نوشته علی احمدی میانجی، انتشار در پایگاه مجلات تخصصی نور، مقاله بررسی فقهی تجسس در اسلام، نوشته هادی عظیمی گرکانی، عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد تهران مرکز انتشار در پایگاه مجلات تخصصی نور می‌باشد که تمام سعی خود را برای ارایه اثری متفاوت از آثار فوق با تکیه بر مبانی فقهی و حقوقی معمول نمودم.

۶-۱- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش، تحقیق کتابخانه‌ای است. با توجه به اینکه حقوق ایران بالاخص در قسمت بحث تجسس و جاسوسی عمدتاً از فقه امامیه اقتباس گردیده است، لذا برای نگارش این پایان نامه از قرآن کریم، احادیث، کتب فقهی و فضای مجازی و کسب اطلاعات و راهنمایی استاتید و کارشناسان این حوزه استفاده شده است.

۷-۱- ساختار تحقیق

این تحقیق شامل چهار فصل است. فصل اول: کلیات تحقیق مورد بررسی قرر گرفته است، در این فصل بیان مسئله و اهمیت موضوع و سوالات و فرضیه‌های تحقیق و پیشینه تحقیق مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در فصل دوم به تعریف لغوی تجسس و مفاهیم و تاریخچه پرداخته شده است. در فصل سوم به بررسی تجسس حدود و قلمرو واحکام در مورد تجسس پرداخته شده است در فصل چهارم، به بررسی تجسس و جاسوسی در حقوق ایران پرداخته شده است در نهایت به نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات پرداخته شده است.

فصل دوم

مفاهیم، اقسام و احکام تجسس

گام نخست در مسائل علمی برای احتراز از افراط و تفریط و بیان شفاف و صریح موضوع تعریف لغوی و اصطلاحی و تحریر محل نزاع در مسئله می‌باشد. لذا در علم منطق، مناطق یکی از موضوعات اصلی را در تبویب این علم تعریف قرار داده و به تحدید آن پرداخته‌اند، البته شایان ذکر است که تعریف به حد و رسم آن‌گونه که مناطق می‌گویند در مسائل اعتباری از جمله فقه و اصول و... در غایت بعد بوده و اگر هم در این مسائل تعریف ارائه گردد از باب شرح اسم می‌باشد، لذا استشکال به این تعاریف طی طریق انصاف نمی‌باشد. بر این اساس برای وصول به غایت مدعا، نیز قبل از ورود به ادله تفصیلی موضوع مورد مطالعه را از لحاظ لغوی و اصطلاحی مورد بررسی قرار می‌دهد. در این فصل سعی شده به مفاهیم، ماهیت و ویژگیهای تجسس و البته جاسوس که فاعل و کننده عمل است، پرداخته شود.

۱-۲- مفهوم تجسس

(تَجَسُّسٌ) [ع.] (مص م .) جستجو کردن، دنبال چیزی گشتن (عمید، ۱۳۸۸: ۳۲۴) در فرهنگ عمید آمده است: جاسوسی صفت عربی، خبرکش، خبرچین، جستجو کننده خبر، کسی که اخبار و اسرار کسی یا اداره های یا مملکتی را به دست بیاورد و به دیگری اطلاع بدهد. (عمید، ۱۳۸۸: ۳۲۸)

جاسوسی و تجسس از ریشه «جسّ یجسّ» بوده و به معنای حس کردن با دست برای شناسایی چیزی می‌باشد (محقق، ۱۳۶۴: ۱۶۶-۱۶۷).

«جاسوس» بر وزن فاعول از همین واژه است، چون از راه‌های مخفیانه و بی سروصدا در پی به دست آوردن اخبار است. (فارس بن زکریا، ۱۴۰۴: ۴۱۴)

دهخدا در این مورد آورده است: جاسوس جستجو کننده خبر برای بدی، شخصی باشد که از ملکی به ملک دیگر خبر برد و در مورد جاسوسی می‌گوید: جاسوسی خبر پرسی، عمل آنکه جاسوس است، سلیمان چون به پادشاهی نشست اول چیزی که نهاد، در طلب کردن مملکت، آنکه مرغان را به جاسوسی معین گردانید. (دهخدا، ۱۳۴۹: ۶۴۵۸).

در کتب لغت برای این ماده معانی متفاوتی ذکر شده است، ابن منظور در کتاب «لسان العرب» می‌گوید:

«جس» برای جستجوی خبر و تفتیش از باطن امور است و تجسس نیز در همین معناست و بیشتر به امور بد و شر گفته می‌شود و جاسوس دارنده و همراه اسرار شر است و منظور از جاسوس هم کسی است که صاحب اسرار شر می‌باشد. و جاسوس همان عین است که به تجسس از اخبار می‌پردازد (ابن منظور، ۱۴۰۸: ۲۸۳)

از کتاب «مصباح المیزان» این گونه برداشت می‌شود که تجسس تنها پیگیری زشتی‌های پنهان نیست بلکه اعم از آن است و نیکی و حُسن‌ها را نیز شامل می‌شود زیرا صاحب مصباح المیزان این گونه می‌گوید (لاجسّ بیده جسا) در باب قتل یقتل می‌باشد و نیز (اجتس) یعنی برای شناسایی و ارسی کرد (جسّ الاخبار و تجسسها) یعنی دنبال نمودن و پیگیری خبرها.

جاسوسی نیز از همین باب است، زیرا در جستجوی خبرها و کنکاش از درون امور است. (الفیومی، ۱۳۲: ۱۲۵)

البته در امور خیر هم از واژه تجسس استفاده می‌شود و در قرآن^۱ کریم هم به همین معنا به کار برده شده است (انیس ۱۷۲: ۱۴۰۸). برای جاسوس در لغت عرب از سَمَاع هم استفاده می‌شود (یوسف موسی، ۱۴۱۰: ۵۳۵)

طبق آیه ۱۲ سوره حجرات که می‌فرماید: یا ایها الذین امنوا اجتنبوا کثیرا من الظن ان بعض الظن اثم و لا یغتب بعضکم بعضا ایحب احدکم ان یاکل لحم اخیه میتا فکرهتموه و اتقوا الله ان الله تواب رحیم بعضی از قراء آیه شریفه را «لا تجسسوا» و با حاء مهمله خوانده‌اند که چنانکه گذشت در معنای «تجسس» و «تجسس» بین علما اختلاف وجود دارد، گروهی مانند اخفش می‌گویند: این دو کلمه از جهت معنا از همدیگر دور نیستند؛ زیرا معنای تجسس از چیزی پوشیده و مستور تفتیش نمودن می‌باشد و «تجسس» دنبال خبر رفتن - چه مستور باشد و چه غیر مستور - می‌باشد. (طبرسی، ۱۴۰۶: ۱۳۷).

در ابواب فقهی بابی به بحث تجسس اختصاص ندارد و در جاهای مختلف به طور پراکنده و مختصر از این واژه سخن به میان آمده است. معنای اصطلاحی تجسس در متون اسلامی و فقه اسلامی از مفهوم لغوی آن

^۱. سوره یوسف و آیه ۸۷، یا بنی اذهب فتحسسوا من یوسف و اخیه.... البته گروهی هم مانند ابو عبیده گویند: بین این دو کلمه اختلاف معنایی وجود ندارد

چندان دور نیست البته در برخی منابع فقهی اهل سنت که تجسس را تعریف کرده اند مراد از آن تفتیش و جستجوی اخبار مخفی و اطلاعات سری دشمنان به قصد آگاهی یافتن از آنها ذکر شده است در کتب فقهی برای این منظور غالباً لفظ «عین» و «عیون» استفاده شده است.

و آنچه از نظر حقوقی مطرح است این است که جاسوس به شخصی گفته می‌شود که تحت عناوین غیر واقعی و مخفیانه به نفع خصم و درصدد تحصیل اطلاعات یا اشیایی باشد. (گلدوزیان، ۱۳۸۴: ۳۴۶)

عسقلانی در فتح‌الباری دلیل اینکه گاهی به جای «جاسوس» تعبیر «عین» آورده می‌شود این‌گونه تحلیل می‌آورد که وجه تسمیه جاسوس به عین از این باب است که عمل جاسوس در واقع با چشم می‌باشد و اهتمام اصلی او رؤیت می‌باشد چنانکه گویی تمام بدن او چشم شده باشد (عسقلانی، ۱۴۱۰: ۱۵۲)

در مجموع بدست می‌آید تجسس در لغت و عرف اختصاص به خبریابی برای دیگران ندارد بلکه اعم از آن است، یعنی هم خبر برای دیگران و هم برای خود می‌تواند باشد و دیگر این که جاسوسی دارای معنای نسبی است هم می‌تواند به عنوان جرم مطرح شود و هم نوعی تلاش وطن دوستانه (پورسید رضا، ۱۳۸۵: ۱۷).

پس از آنکه معنای لغوی تجسس و جاسوسی و مشتقات اصلی و مترادف‌های آنها بیان گردید نوبت به تحقیق معنای مصطلح شرعی آن می‌رسد، بنابر تتبع و بیان برخی از فقها برای تجسس و جاسوسی مصطلح شرعی یا متشرعی در شریعت اسلامی وجود ندارد و اگر هم به کار برده شود و موضوع حکم قرار گیرد به همان معنای لغوی به کار، می‌رود (مشکینی، ۱۳۸۶: ۱۲۸)

۲-۲- فرق تجسس و تحسس

همان طور که بیان شد تجسس [ت ح س س] (ع مص) شنیدن سخن قوم و پرسیدن خبر و جستن آن برای نیکی (دهخداذیل واژه)

تجسس و تحسس هر دو به معنای جستجو کردن است با این تفاوت که معمولاً تجسس در امور شرّ گفته می‌شود ولی تحسس در امور خیر بکار برده می‌شود (طباطبائی، ۱۳۹۴: ۳۵۲)